

УДК 343.61

Сотула Олександр

ОБСТАВИНИ, ЯКІ ОБТЯЖУЮТЬ ВБИВСТВО, У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

На основі системного аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень, нормативно-правових актів, монографій та іншої літератури визначені особливості кваліфікації умисних вбивств при обтяжуючих обставинах, що відображають або національні властивості законодавства тієї чи іншої держави, або прагнення законодавця триматися у руслі законодавчих євроінтеграційних тенденцій.

Ключові слова: романо-германська правова система, кримінальне право, вбивство, обтяжуючі обставини.

Based on a systematic analysis of domestic and foreign studies, normative legal acts, monographs and other literature, the specifics of qualification of intentional murders under aggravating circumstances are determined, reflecting either the national properties of the legislation of a state or the desire of the legislator to keep in line with legislative European integration trends.

Keywords: Roman-German legal system, criminal law, murder, aggravating circumstances.

На основе системного анализа отечественных и зарубежных исследований, нормативно-правовых актов, монографий и другой литературы определены особенности квалификации умышленных убийств при отягчающих обстоятельствах, отражающие или национальные свойства законодательства того или иного государства, или стремление законодателя держаться в русле законодательных евроинтеграционных тенденций.

Ключевые слова: романо-германская правовая система, уголовное право, убийство, отягчающие обстоятельства.

Вступ. Кваліфікованим вбивством прийнято називати вбивство, вчинене за наявності хоча б однієї з обтяжуючих обставин (кваліфікуючих ознак), перерахованих у частині другої статті 115 КК України. Вченими-правознавцями кваліфікований злочин (кваліфікований вид злочину) визначається як злочин, який має декілька прямо передбачених відповідною статтею Особливої частини КК ознак (обтяжуючих обставин), які вказують на підвищену громадську небезпеку цього злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того ж злочину [1, с. 62].

Незважаючи на стабільність законодавчих формулювань даної норми, які за останнє десятиліття майже не перетерпіли змін, питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство при наявності обтяжуючих обставин досить широко обговорюються на сторінках юридичної літератури [2; 3;4], що свідчить про актуальність проблеми порівняльно-правового дослідження кваліфікації умисного вбивства при обтяжуючих обставинах.

Компаративістське кримінально-правове вивчення кваліфікованих видів вбивств в Україні, не стало предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблематики досліджувались українськими фахівцями: М.І. Бажановим, А.В. Байловим, Ю.В. Бауліним, В.К. Грищуком, М.П. Короленко, Н.Є. Маковецькою, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким, Н.І. Пановим, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм та іншими. Але відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження кримінальної відповідальності за такі злочини, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що обтяжують умисне вбивство в країнах континентальної Європи доволі різноманітні як за кількістю, так і за змістом.

Почнемо із загальної характеристики цих обставин, відштовхуючись від вітчизняного розуміння цього субінституту, передбаченого частиною другою статті 115 КК України, та звертаючи особливу увагу на ті обставини, які відсутні в українському кримінальному законодавстві.

Усього в частині другій статті 115 КК України міститься 14 пунктів, але в деяких з них назване більше однієї ознаки (п. 2, 9, 14 ч. 2 ст. 115 КК України)

або перелічуються конкретні різновиди даної ознаки (п. 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК України). У цілому система кваліфікуючих ознак вбивства в Кримінальному кодексі України носить вичерпний характер. Для розмежування окремих видів вбивств найважливіше значення має Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [5].

Кваліфікуючі обставини Кримінального кодексу Франції 1992 року [6, с. 80–82], на відміну від наполеонівського Кримінального кодексу 1810 року, значно різноманітніші (їх загальна кількість у Кримінальному кодексі Франції 1992 року становить десять) та відносяться до морального елемента злочинного діяння, до особи потерпілого та інших факторів. Серед невідомих українському кримінальному законодавству присутнє умисне вбивство, вчинене із заздалегідь обдуманим умислом, утворює вид кваліфікованого вбивства (ст. 221-3 Кримінального кодексу Франції) [6, с. 80].

У цьому складі умисел формується на протязі більш або менш тривалого часу. Заздалегідь обдуманий умисел – це умисел, який формується до вчинення діянь, спрямованих на певний злочин або проступок (ст. 132-72 КК Франції) [6, с. 70]. Ознакою, яка дозволяє розмежувати «просто умисне» вбивство від вбивства із заздалегідь обдуманим умислом, слугує те, що умисел виникає «до дій, спрямованих на здійснення умислу. Тобто, вбивством із заздалегідь обдуманим умислом слід визнавати будь-яке умисне вбивство, що не вчинено в результаті виконання умислу, що раптово виник» [7, с. 247].

Менш значною є класифікація обставин, що обтяжують вбивство у Кримінальному кодексі ФРН, де в частині другій параграфу 211 дається визначення кваліфікованого вбивства – тяжкого вбивства. Розподіл складів на вбивство (Totschlag) і тяжке вбивство (Mord) є традиційним для німецького кримінального права; воно існувало ще у Кримінальному кодексі 1871 року. Спочатку ці склади відрізнялися тільки специфічним формулюванням «умисел вчиненого вбивства», яке було критерієм для їхнього розмежування. Дане формулювання було орієнтовано не на юридичні, а суцього психологічні ознаки, які часом було важко встановити. Ця невизначеність була частково усунута Законом від 4 вересня 1941 року [7, с. 316-317].

Німецький професор Альбін Езер підкреслює, що заподіяння смерті стає вбивством, якщо воно несе певні ознаки вбивства, що містяться у параграфі 211 Кримінального кодексу ФРН [8, с. 127]. Ці ознаки характеризують особливу соціально-етичну докорність. Їхній перелік є закритим. У ньому за пануючою у німецькій кримінально-правовій науці думкою виділяють три групи ознак:

а) стосовні до діяння, а саме до умертвіння людини з використанням безпомічного або хворобливого стану потерпілого, болісним способом, загальнонебезпечними засобами (тобто три альтернативи);

б) стосовні до суб'єкта діяння, що характеризують мотиви злочину, такі як одержання задоволення від умертвіння, задоволення сексуальних бажань, прагнення до одержання майнової вигоди за всяку ціну, інших низинних спонукань (тобто чотири альтернативи);

в) пов'язані з метою злочину, коли вбивство відбувається для того, щоб сховати інший злочин або забезпечити його вчинення (тобто дві альтернативи) [9, с. 366-367].

Разом з тим, параграф 211 Кримінального кодексу ФРН не передбачає в якості спеціальних ознак вбивства такі як: вбивство двох або більше осіб, вчинення вбивства групою осіб; зв'язок зі здійсненням потерпілим тієї або іншої діяльності; хуліганські спонукання та інші, передбачені частиною другої статті 115 КК України [8, с. 127].

Треба сказати, що зазначені в параграфі 211 Кримінального кодексу ФРН ознаки дуже докладно аналізуються у спеціальній німецькій літературі, оскільки, за загальною думою, кожна з них і всі вони разом породжують певні труднощі у судовій практиці. При цьому, стосовно до кожного з перерахованих вище ознак розглядаються об'єктивний і суб'єктивний склади (відповідність складу) вбивства. Звичайно, при аналізі суб'єктивного складу виникає багато спірних проблем, пов'язаних, зокрема, з предметом і змістом умислу, його інтенсивністю та психологічними передумовами [10, с. 173].

У частині другій параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН встановлена кримінальна відповідальність за особливо тяжкий випадок вбивства (*besonders schwerer Fall des Totschlages*). Він не є різновидом тяжкого вбивства (*Mord*). При вчиненні особливо тяжкого випадку вбивства (*besonders schwerer Fall des Totschlages*) відсутні ознаки тяжкого вбивства (§ 211 Кримінального кодексу ФРН). Дана норма визначає розмір покарання (*Strafzumessungsregel*), у цьому випадку – більш тяжкого, чим передбачене за вчинення простого вбивства. У зв'язку із цим, оцінюючи тяжкість вини особи, суд встановлює, що вона тяжче, чим при вчиненні простого вбивства. Мова йде насамперед про такі випадки, коли діяння тільки за формальними ознаками типізації вбивств не підпадає під параграф 211 Кримінального кодексу ФРН. Приміром, у ряді випадків за частиною другою параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН може бути кваліфіковано вбивство з ревнощів [7, с. 316]. Ступінь небезпеки таких злочинів відбивається в покаранні, яке передбачається за них, – згідно із частиною другою параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН особливо тяжке

вбивство карається безальтернативним покаранням у виді довічного позбавлення волі [8, с. 127].

Стаття 112 «Тяжке вбивство» Кримінального кодексу Швейцарії встановлює: «Якщо особа діє особливо безсовісно, а саме її мотиви вчинення злочинного діяння, ціль злочинного діяння або вид виконання є особливо докорливими, то покаранням є довічне каторжне ув'язнення або каторжне ув'язнення на строк не менше десяти років» [11, с. 160]. Як бачимо, у диспозиції цієї норми багато оціночних понять морально-етичного, а не суто юридичного характеру, на зразок «особливо безсовісно», «особливо докорливими», що не дає можливості дати правову оцінку змісту таких обставин, що обтяжують вбивство. Взагалі, швейцарському законодавцю притаманно широке застосування подібних морально-етичних дефініцій без роз'яснення їхнього юридичного змісту.

У Кримінальному кодексі Італії кваліфіковані види вбивства передбачені статтями 576, 577, які озаглавлені «Обтяжуючі обставини» [12, с. 17]. Наявність у Кримінальному кодексі Італії двох статей, що передбачають відповідальність за вбивство при обтяжуючих обставинах, пояснюється різними санкціями: за злочини, передбачені статтею 576 Кримінального кодексу Італії, призначалася смертна кара, а за злочини, передбачені статтею 577 – довічне позбавлення волі. Після скасування смертної кари за злочини, передбачені обома статтями, призначається покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Стаття 577 Кримінального кодексу Італії передбачає таку обставину як умисність, тобто, сама умисність є обтяжуючою обставиною, незалежно від інших обставин діяння. Хоча із змісту диспозиції статей 576-577 Кримінального кодексу Італії зрозуміло, що всі інші види кваліфікованих вбивств також носять умисний характер, тому, мабуть, було б доцільним вказати на умисність як на загальну ознаку цих діянь.

В обох цих статтях, серед інших, містяться і такі обставини, які невідомі українському законодавству. Так, Кримінальному кодексі Італії передбачає знайому нам з історії вітчизняного права норму про вбивство родича за висхідною або спадною лінією (ст. 577 Кримінального кодексу Італії), при цьому у статті 576 Кримінального кодексу Італії ця норма «обростає» додатковими обставинами: якщо таке діяння «вчинене з низинних або неповажливих мотивів або супроводжувалося мученнями або жорстокістю, або

батька або прийомної матері або прийомної дитини призначається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двадцяти чотирьох до тридцяти років. Таке пом'якшення відповідальності залежно від ступеня спорідненості з потерпілим, на думку вчених, є некоректним [7, с. 403].

Крім того, до обтяжуючих обставин італійський законодавець відносить використання при вбивстві отруйної речовини або іншого підступного засобу (тут вже незалежно від категорії потерпілого), вбивство особою, що переходується від правосуддя, щоб уникнути арешту, затримання або ув'язнення, або з метою здобування засобів до існування на період ухилення від явки до суду [7, с. 403].

Треба відмітити, що в кримінальному законодавстві країн континентальної Європи питання віднесення так званих спеціальних вбивств (специфічного різновиду кваліфікованих вбивств) [13] до злочинів проти життя або до інших розділів Особливої частини кримінальних законів вирішується неоднозначно. Аналіз відповідних норм свідчить про те, що у законодавців різних країн немає єдиної позиції з цього приводу. Так, у проаналізованих вище кодексах деяких країн такі спеціальні види вбивств, як, наприклад, вбивство представника влади, вважаються злочинами проти життя, тоді як практично всі кримінальні закони країн колишнього СРСР відносять такі діяння до інших розділів, таких як і забезпечують кримінально-правову охорону діяльності органів державної влади тощо. Однозначної відповіді на це питання не має і кримінально-правова наука.

Кримінальний кодекс Польщі у параграфі 2 статті 148 містить лише чотири види обставин, що обтяжують вбивство, і вони знайомі українському законодавцю. Питання викликає лише пункт третій, який встановлює відповідальність за вбивство «у результаті мотивації, що заслуговує особливого засудження» [14, с. 62]. При цьому не розкривається правовий зміст такої мотивації, швидше за все, мається на увазі низинна мотивація винного (користь, помста, хуліганство тощо), однак, польський законодавець з цього приводу до пояснень не вдається.

Висновки. Таким чином, кваліфікованим вбивством називається вбивство, вчинене при наявності хоча б одної з обтяжуючих обставин (кваліфікуючих ознак), перерахованих у частині другої статті 115 КК України, які вказують на підвищену громадську небезпеку цього злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того ж злочину.

Обставини, що обтяжують умисне вбивство в кримінальному законодавстві країнах континентальної Європи представлені доволі широко, і є різноманітними як за кількістю, так і за змістом.

Так, кваліфікуючі обставини Кримінального кодексу Франції 1992 року, на відміну від наполеонівського Кримінального кодексу 1810 року, значно різноманітніші (їх загальна кількість у Кримінальному кодексі Франції 1992 року становить десять) та відносяться до морального елемента злочинного діяння, до особи потерпілого та інших факторів.

Менш значною є класифікація обставин, що обтяжують вбивство у Кримінальному кодексі ФРН, де в частині другій параграфу 211 дається визначення кваліфікованого вбивства – тяжкого вбивства. Розподіл складів на вбивство і тяжке вбивство є традиційним для німецького кримінального права; воно існувало ще у Кримінальному кодексі 1871 року. Спочатку ці склади відрізнялися тільки специфічним формулюванням «умисел вчиненого вбивства», яке було критерієм для їхнього розмежування. Дане формулювання було орієнтовано не на юридичні, а суцього психологічні ознаки, які часом було важко встановити.

Крім того, у диспозиції відповідних норм деяких країн, зокрема, Швейцарії, багато оціночних понять морально-етичного, а не суто юридичного характеру, на зразок «особливо безсовісно», «особливо докірливими», що не дає можливості дати правову оцінку змісту таких обставин, що обтяжують вбивство. Взагалі, європейському законодавцю притаманно широке застосування подібних морально-етичних дефініцій без роз'яснення їхнього юридичного змісту.

У кримінальних законах окремих країн (наприклад, Італія, Польща) очевидні просторість і відсутність класифікаційного критерію для виділення тої або іншої обставини, зокрема, такі, що характеризують спосіб вчинення, особливості потерпілого, особливості суб'єктивної сторони злочину тощо.

Тобто, в цілому, враховуючи наявні в нормативно-правових актах країн континентальної Європи доктринальні традиції побудови кримінального законодавства, норми про кваліфіковане вбивство значно не відрізняються, за виключенням певних особливостей, що відображають або національні властивості законодавства тієї чи іншої держави, або прагнення законодавця триматися у руслі законодавчих євроінтеграційних тенденцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002. 203 с.
2. Дзюба В. Т. Деякі питання кримінальної відповідальності за вбивство за кримінальним законодавством України. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я*

особи : матеріали наук.-практ. конф., 22–23 квіт. 2004 р. Київ-Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 72–78.

3. Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2010. 207 с.

4. Панов Н. И. Проблемы квалификации умышленных убийств, совершенных в соучастии. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук.-практ. конф., 22–23 квіт. 2004 р. Київ-Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 24–29.

5. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 02.04.2020).

6. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В. Л. Менчинського. переклад на укр. мову К. І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с.

7. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учебное пособие / Голованова Н. А. и др. ; под ред. И. Д. Козочкина. Москва : Издательский дом «Камерон», 2004. 528 с.

8. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова ; предисл. Г.-Г. Йешека ; пер. с нем. Н. С. Рачковой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 522 с.

9. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 560 с.

10. Küper Wilfried. Strafrecht. Besonderer Teil. Definitionen mit Erläuterungen. 3 Aufl. Heidelberg : C. F. Müller, 1999. 526 s.

11. Уголовный кодекс Швейцарии / вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. с нем. А. В. Серебренниковой. 2-е изд. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 348 с.

12. Игнатова М. А. Уголовное право Италии: Основные институты: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2002. 24 с.

13. Тарарухін С. А. Кваліфіковані злочини. *Юридична енциклопедія* URL: http://leksika.com.ua/19750306/legal/kvalifikovani_zlochini (дата звернення: 02.04.2020).

14. Кримінальний кодекс Республіки Польща/ під ред. В. Л. Менчинського. переклад на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2017. 138 с.